

KİNO DİLİNDƏ ZƏRF-FEİL TIPLI BİRLƏŞMƏLƏR HAQQINDA XÜLASƏ

Məqalə kino dilində zərf-feil tipli birləşmələrə həsr olunub. Aydın olur ki, kino dilində “zərf kimi çıxış etmək” ifadəsi müxtəlif mənə əhatəsində anlaşıla bilər. Cümlədə zərflik rolunda çıxış edən sözlərin hamısını həmin anda zərf kimi çıxış edən, zərf mövqeyində olan sözlər kimi izah etmək də olar.

Aparılan araşdırmaya görə kino dilində zərf-feil formuluunu bir qədər geniş mənada alır və bu birləşmələrin birinci tərəfini, prinsip etibarını ilə heç də bir nitq hissəsi kimi zərfə daxil olan sözlərlə məhdudlaşdırmırıq. Belə bir mənə hasil olur ki, zərf-feil birləşmələrinin tərəfləri arasında mənə əlaqələri, əsasən, birinci tərəflərin mənəsi ilə müəyyən olunur. Bu cəhətdən həmin birləşmələrin tərəfləri arasında bir sıra əlaqələrin mövcud olması məqalədə öz yerini göstərir.

Məqalədə aydın şəkildə göstərilir ki, yazılış formasına görə eyni xətt üzərində dayanan birləşmələr arasında fərq yoxdur. Elə bil ki, bir birləşmə iki dəfə yazılmalıdır.

Daha bir məqama görə burada zərf dəyişməyən nitq hissəsi kimi təqdim edilir. Bir çox dillərin, xüsusən ümumi dilçiliyin daha çox qidalandığı Hind-Avropa dillərinin materialları bu maddəni təsdiq edir.

Məqalədə müxtəlif müqayisələr aparılır. Ancaq bunlar da deməyə kifayət edir ki, zərflərin hallanması isimlər qədər möhkəm qaydalara tabe deyil, möhkəm sistem üzərində getmir. Araşdırmalar zamanı müxtəlif kinofilmlərdən seçilmiş parçalardan istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: *zərf-feil, feili birləşmə, cümlə, leksik mənə, qrammatik mənə, məhdud termin, qeyri-predikativ, qrammatik-sintaktik*

Kino dilində feili birləşmələrin əsas fərqləndirici cəhəti, təbii olaraq, maraq doğurur: bunların ikinci tərəfləri üç qeyri-predikativ feil formalarından biri ilə ifadə olunur. “Zərf-feil” tipli birləşmələrin feili birləşmələr daxilində növ kimi fərqləndirici cəhəti isə onların birinci tərəflərinin zərflə ifadə olunmasıdır.

Aşağıdakı sxemə diqqət yetirək:

tez gəlmək		gəlmək
tez gələn	tez	gələn
tez gələndə		gələndə

Birinci tərəflərinin ifadəsinə görə “zərf-feil” tipli birləşmələrə iki cəhətdən yanaşmaq olar. Bir halda “zərf” sözünün məhdud termin mənəsini əsas götürüb, yalnız o birləşmələrdən bəhs etmək olar ki, onların da birinci tərəfi zərflə ifadə olunur. İkinci halda isə birinci tərəfi zərflərlə və zərf mövqeyində çıxış edən sözlərlə ifadə olunan birləşmələrin hamısını nəzərə almaq olar. İkinci vəziyyət bu birləşmələrin birinci tərəflərinin ifadə vəsi-tələrini söz miqdarı cəhətdən genişləndirsə də, mahiyyətcə birləşməyə ciddi təsir göstərmir.

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tətbiqi dilçilik şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya elmlər doktoru mustafayev.Email:fizuli8@gmail.com

“Kino dilində “zərf kimi çıxış etmək” ifadəsi də müxtəlif mənə əhatəsində anlaşıla bilər. Cümlədə zərflik rolunda çıxış edən sözlərin hamısını zərf kimi çıxış edən, zərf mövqeyində olan sözlər kimi izah etmək də olar. Bu halda “ad-feil” tipli birləşmələr kimi təqdim etdiyimiz məktəbə **getmək**, **məktəbdən gəlmək**, **şəhərdə yaşamaq** birləşmələrinə başqa mövqedən yanaşmaq lazım gələrdi” [Seyidov: 1992, s.342]. Zərfliyin mənə dairəsi zərfin mənasından çox-çox genişdir, ona görə də cümlədə zərflik olan hər söz zərf olmadığı kimi, zərflik kimi çıxış edən hər bir sözü də zərf mövqeli söz adlandırmaq dəqiq deyil. Dilçiliyin belə bir mütləq mövqeyi yoxdur ki, yer, zaman, tərz, kəmiyyət bildirmək, eləcə də hərəkətin yerini, zamanını, tərzini, kəmiyyətini bildirmək ancaq zərflə aid xüsusiyyətdir. *Eyni leksik-grammatik mənalara zərflə aid olduğu kimi, ismə, sifətə, sayə, əvəzliyə də aiddir. Eyni mənə fonunda zərflərlə həmin nitq hissələrinin əsaslı fərqləri var* [Seyidov: 1992, s.343]. “Bu istiqamətdə söhbəti davam etdirib məsələdən uzaqlaşmaq istəmir və oxucunun nəzərinə çatdırırıq ki, kino dilində “zərf kimi çıxış etmək” fikrini o sözlərə aid edirik ki, onlar bu mövqedə öz əsl mənalardan az-çox uzaqlaşır, bir qədər məcazi mənə alır, bəzən qeyri-müəyyənlik qazanır və onların həmin mövqedə başqa bir nitq hissəsi və zərf olması mübahisə törədir. Məsələn, bir sıra mənbələrdə olduğu kimi, biz də o fikirdəyik ki, türk dillərində, eləcə də Azərbaycan dilində *yaxşı* sözü, qrammatik sintaktik mövqeyindən asılı olmayaraq, hər yerdə sifətdir. Lakin bir həqiqəti də inkar etmək olmaz ki, *yaxşı oxumaq* birləşməsindəki *yaxşı* sözü *yaxşı kitab* birləşməsindəki *yaxşı* sözünün həm eynidir, həm də eyni deyil. Bu mənada eynidir ki, burada *yaxşı* sözünün ümumi leksik əsası dəyişmir, sözü müstəqil leksik vahid kimi şərtləndirən əsas mənə qalır”. *Varlığın əlamətini bildirmək üçün dünyaya gələn yaxşı sözü yaxşı oxumaq birləşməsində elə mühüm keyfiyyət qazanmış ki, o, yeni leksik vahid hesab oluna bilsin. Lakin yaxşı sözünün yaxşı oxumaq birləşməsində heç bir mənə dəyişikliyinə uğramadığını da demək olmaz* [Adilov: 1991, s.150]. Burada bir qədər müəyyənləşmə, əşyadan uzaqlaşma prosesi var. Elə bu tipli sözlərin ikinci mövqedə zərf olub-olmaması haqqındakı fikir ayrılığı da buradan gəlir. Belə sözləri “zərf-feil” tipli birləşmələrin birinci tərəfi kimi verərkən, biz heç də onların bu mövqedə zərf olduğunu demək istəmirik. Eyni fikri *çox*, *az*, *xeyli* sözləri haqqında da demək olar və s.

Beləliklə, kino dilində “zərf-feil” formuluunu bir qədər geniş mənada alır və bu birləşmələrin birinci tərəfini, prinsip etibarilə heç də bir nitq hissəsi kimi zərflə daxil olan sözlərlə məhdudlaşdırmırıq.

Kino dilində “zərf-feil” birləşmələrinin tərəfləri arasında mənə əlaqələri, əsasən birinci tərəflərin mənası ilə müəyyən olunur. Bu cəhətdən həmin birləşmələrin tərəfləri arasında aşağıdakı əlaqələri görmək olur:

1. Birinci tərəf hərəkətin tərzini bildirir. Bir qədər uyğunsuz görünsə də, buna “tərz” əlaqəsi də demək mümkündür. Bunların birinci tərəfi tərz bildirən sözlərlə ifadə olunur. Məsələn: *üzbəüz dayanmaq*, *taybatay açmaq*, *yavaş dayanmaq*, *birdən başlamaq*, *yaxşı oxumaq*. Yanaşı duran birləşmələrə diqqət edin:

qaçaraq gəlmək – qaçaraq gəlmək

çaparaq gəlmək – çaparaq gəlmək

“Rüstəm: – Ay gəlin, o Muğan haqda dediyin sözlər harda yazılıb, gətir görüm.

Maya: – Qaraş, stolun üstündə göy cildli kitab var, zəhmət çək, gətir.

Qaraş: – Bu saat.

Rüstəm: – Otur yerində ədə, Pərşan gətirər... *Qaçaraq gəlmək* üçün cəld olmalısən.

Maya: – Özüm gətirərəm!

Qaraş: – Əyləş, mən gətirərəm.

Rüstəm: – Qoy gətirsin! Görməmişdik gəlin qayınata, qaynana yanında kişiyyə əmr edə” [Böyük dayaq, 1962].

“*Qaçaraq gəlmək* idi məqsədimiz. Gəldik. İstanbulda çəkdirmişik bu şəkli. Bu mənəm, bu müəllimim Rza Tofiq bəydir, böyük şair, filosof, çox...”

Müstəntiq: – Dayan, dayan. Tak... Rza Tofiq... Türkiyədə müəlliminiz olub. Sizə hansı gizli tapşırıqları verib?

Cavid: – Nə gizli tapşırıq, canım, o mənə şeirdən, fəlsəfədən dərs deyirdi” [Cavid ömrü, 2007].

“Müstəntiq: – Bəs bu kimdir?

Cavid: – Rəhmətlik Abdulla Surdu. Çox parlaq ədəbiyyat adamı idi. Heyf, belə gənc ikən dünyadan getdi. *Çaparaq gəlmək* idi məqsədi, *çaparaq* da getdi.

Müstəntiq: – Haçan ölüb?

Cavid: – 19-cu ildə” [Cavid ömrü, 2007].

“Karvanın sarbanı: – Kişi, savab iş görərsən, ananı baladan ayırma. Gəl tək daşı ətəyindən. *Çaparaq gəlmək* gərəkdir.

Nanə: – Dayan, a bala, sirkəylə nə işin var? Gəl görək bu işə necə əncam çəkirik?” [Sabahın elçisi, 2010].

Yazılış formasına görə, bu eyni xətt üzərində dayanan birləşmələr arasında fərq yoxdur, elə bil ki, bir birləşmə iki dəfə yazılmışdır: mənə əlaqələrinə görə də onlar arasında fərq yoxdur. Hər ikisində birinci tərəflər hərəkətin tərzini bildirir. Əslində isə onlar tamam müxtəlif birləşmələrdir. Onlardan əvvəldə duranlar “feil – feil” tiplidirsə, ikinci tərəfdə duranlar “zərf – feil” tiplidir.

“*Kino dilində bu birləşmələri fərqləndirən onların birinci tərəfləridir. Belə ki, əslində feili bağlama olan və vurğusu ikinci hecaya düşən qaçaraq və çaparaq formaları vurğularının üçüncü hecalara keçməsi nəticəsində zərfə çevrilmişdir* [Hüseynzadə: 1983, s.139]. Deməli, əvvəldə dayanan birləşmələrin birinci tərəfləri feili bağlama ilə ifadə olunmuşsa, ikinci yerdə duran birləşmələrin birinci tərəfləri zərflə ifadə olunmuşdur. Əgər *qaçaraq gəlmək* və *çaparaq gəlmək* birləşmələri *qaça-qaça gəlmək* və (atı) *çapa-çapa gəlmək* mənələrindədirsə, *qaçaraq gəlmək* və *çaparaq gəlmək* birləşmələrinin hər ikisi tez gəlmək mənasındadır.

2. Zaman əlaqəsi: *tez gəlmək, gec getmək, dünən gətirmək, indi aparmaq, əvvəl almaq, sonra satmaq, yenə başlamaq, günbəgün böyümək.*

“Müstəntiq: – Çox yaxşı, bu kimdir?

Cavid diqqətlə baxır: – Hə, bu Bəkir Çobanzadədir.

Müstəntiq (sevincək): – Vot. Axır ki, iş açıldı. Pantürkist, panislamist. Kırmadan bura spiyonluq üçün göndərilib. *Tez gəlmək* üçün çox çalışıb. Burda kontrrevolyusyon təşkilat yaratmaq tapşırılıb ona. Bu təşkilatın üzvlərindən daha kimləri tanıyırsız?” [Cavid ömrü, 2007].

“Rüstəm: – Müavin elə məsələdir ki, gərək yüz ölçüb bir biçəsən. Bu gün kolxozun hər bir işçisindən bir şey tələb olunur: işə *tez gəlmək, gec getmək*. Belə olmasa plandan geri qala bilərik.

Telli: – Elədir, doğrudur.

Nəcəf: – Rüstəm dayı, siz özünüzə Şirzaddan yaxşı müavin tapa bilməyəcəksiniz.

Rüstəm: – Demişəm bala, boynuna almır” [Böyük dayaq, 1962].

“Nuxulular: – Molla Həmid, bu dərviş nədi, bu xoruz nədi?

Molla Həmid: – Siz biçarələr kimyadan bixəbər adamlarsız. Bu xoruz ona görə ki, Molla İbrahimxəlil bütün gecəni misi bu küçədə gümüşə çevirərək, sabah bu xoruz banlayanda gümüş hasil olacaq. Xoruzu *dünən gətirmək* lazım idi.

Nuxulular: Allahu əkbər, Sübhanallah”. [Sabahın elçisi, 2010].

“Hacı Baxşəli: – Yəni bu gün ayın neçəsidir? Şeyx cənabları bizim şəhərə çatmış olar ki...

Hacı Həsən: – Kim bilir... Bəlkə elə lap qəbiristanlıqda əhli-rübur ziyarətilə məşğul olur. Durmaq vaxtı deyil. Camaatı *indi aparmaq* lazımdır. Dəxi durmaq vaxtı deyil. Gərək Şeyx Həzrətlərinin pişvazına çıxmaq” [Ölülər, 1980].

“Cəlil: – Bəy, o zəhər-palazı atam sənə yarım pud un qiymətinə satıb...

Lütvəli: – Bəy, indi sən onu neçəyə satarsan?

Kənardan kimsə biri: *Əvvəl almaq*, sonra *satmaq*. Gərək buğda alasan, un üyüdəsən, satasan...” [Neft və milyonlar səltənətində, 1961].

“Umxanım: – Vay, vay, yaman höcətsən, ha!

Nəvə: – Demişdin ki, əgər çimsən sənə nağıl danışacağam. Bəs nə oldu? Özün... Aldatdın da məni! *Yenə başlamaq* lazımdır nağıla. Nağıl danışmasan, yatmayacağam.

Umxanım: Atam, anam! Sənə nə dil çatdırmaq olur, nə də su! [Odlu qol-boyun, 2001].

“Qadın qışqırdı: – Səməd, hələ də yatmısan, tez elə qalx. *Günbəgün böyümək* üçün kişi tez qalxar yerindən...

Səmədin anası: – Səməd, heç utanmırsan? De görüm, Qələndər müəllimin panamasına kim peyin sürtüb? Özü də içəridən. Sən eləmisən, insafsız, düzünü de!” [Arxada qalmış gələcək, 2005].

Ayrı-ayrı filmlərdən bəzi parçalara diqqət yetirək. Həm birinci qrupa, həm də ikinci qrupa aid birləşmələrin tərəfləri arasında yanaşma əlaqəsi var. Bəzi misallarda birinci tərəfdə hal şəkilçisi də görmək olur: *birdən başlamaq*, *çoxdan saxlamaq*.

“Uşaq: – Amma İsrəfil, maşallah nə qüvvətliyənlər!... Buğanı yıxmaq üçün *birdən başlamaq*, qəfil sıçramaq lazım idi.

Lirik mahnı: –

Koroğlu mərdliyi qala dünyada,

İgid gərək başda sevda qaynada.

Dava günü baş meydanda oynada,

Meydandan qaçana namus ar olsun!” [Sovet pəhləvanı, 1942].

Qız: – Həlak olublar?

Anar: – Hə, avtomobil qəzasında.

Qız: – Süni güllərdən zəhləm gedir. Fikirləri çox *çoxdan saxlamaq* idi. Süni gülün ömrü çoxdur, nə qədər istəsən saxlamaq olur”. [Ev, 2006].

Zahirən burada idarə əlaqəsinin olduğunu iddia etmək olar. Əslində isə həmin tərəflərin ifadə olunduğu sözlərdə görünən *dən*, *dan* şəkilçisi hal şəkilçiliyi rolunu və məzmununu tamam itirmişdir. Burada *birdən* sözü də, *çoxdan* sözü də şəkilçi ilə birlikdə yeni məzmun almış, nə zərflə çevrilmişdir; *dən*, *dan* şəkilçisi burada hal şəkilçisi kimi əlaqələndirmə fəaliyyətini tamamilə dayandırmışdır. *Birdən ikinci çıxmaq mümkün deyil* cümləsində *birdən çıxmaq* birləşməsinin tərəfləri arasında idarə əlaqəsi var, çünki burada yuxarıdakından fərqli olaraq *bir* sözü və fəaliyyətdə olan *dən* çıxışlıq hal şəkilçisi var.

3. Yer əlaqəsi: *geri dönmək*, *irəli getmək*, *yuxarı qalxmaq*, *aşağı düşmək*, *içəri girmək*.

“Tahir: – Məqsədim *geri dönmək* deyil. Amma mən sənə Pasternakı oxuyurdum.

Nərmin: – Hə, sən uğursuz vasitəçi seçmişdin. Amma biz deyəsən, işdən yayındıq...

Tahir: – Adətən diskoteka və restoranlarının ünvanını hardan tapırlar, düzdü, məlumat kitabçasından. Burda da həmçinin. Axtarış sisteminə daxil oluruq. Hə, burda bizdə nə var?” [“Yalançılar”, 2008].

“Kişi: – Salam, dost! Nə deyirsən?”

Anar: – Adama neçə dəfə deyərlər, *irəli getmək* lazım deyil, ev satılmır, zəhmət olmasa qayıt get!

Kişi: – Peşman olarsan ha. Mən ən yüksək qiymət verirəm”. [Ev, 2006].

“Aşıq: – Bəli... Mərdlik, cürət və şücaət bizə babalarımızdan irs qalıbdır. Həmişə *yuxarı qalxmaq* uğrunda çalışıblar. İgid və cəngavər xalqımızın onlarca məşhur qəhrəmanları vardır. Dədə Qorqudun igidləri, pəhləvan Babək, Qoç Koroğlu indi də dilimizin əzbəri və başımızın tacıdır!” [Sovet pəhləvanı, 1942].

“Ay dədələri Urusiyetin çöllərində qalmışlar, nə istəyirsiz məndən? *Aşağı düşmək* istəyirəm, sizin sifətinizdən düşə bilmirəm. Bunlara baxee! Maa söz atırlar, dədəli yetimlər! Uşaqlar: – Umxanım xala, boylan, bax dala! Bəlasan, bəla!..” [Odlu qol-boyun, 2001].

“Malik: – Görünür, burada qalmalı olajayıq. Aeroportun beş kilometrliyindəyik. Hələlik bundan yaxın düşə bilməyəyək. *İçəri girmək* üçün ermənilər bura baş soxmazlar. Kəşfiyyat keçirmək və partlayışı hazırlamaq üçün bizə üç gün bəs eləyəcək. Hər şeyi qabaqjadan öyrənməliyik. Ən xırda detal əhəmiyyətli ola bilər” [Arxada qalmış gələcək, 2005].

“*Məlumdur ki, dilçilikdə zərf dəyişməyən nitq hissəsi kimi təqdim edilir. Bir çox dillərin, xüsusən ümumi dilçiliyin daha çox qidalandığı Hind-Avropa dillərinin materialları bu müddəanı təsdiq edir. Fikrimizcə, türk dillərinin faktları da bu nəzəri fikri inkar etmir*” [4, 203]. Lakin belə bir fikir də heç kəs tərəfindən inkar edilmir, şübhə altına alınmır ki, bu dillərdə (türk dillərində) zərflərin bir qismini hallandırmaq olur: *irəli, irəliyə, irəlidi, irəlidən*. Bu halda dediklərimizdə fikir ziddiyyəti görünürmü? Yox, çünki:

a) Türk dillərində sözlərə hal şəkilçiləri əlavə edərək onları halları üzrə dəyişdirmək hələ o sözün mahiyyət etibarilə hallanan söz olduğunu sübut etmir. Bu dillərdə hər bir sözü (hətta leksik mənası olmayan sözü də), müvəqqəti də olsa, substantivləşdirmək və ona hal şəkilçisi əlavə etmək mümkündür. Ona görə də bu dillərdə bu və ya digər nitq hissəsinin (məsələn, sifətin, sayın) hallanması hələ onun hal kateqoriyasına malik olması demək deyil.

b) Zərfdə məsələ bir qədər başqa şəkildədir. Kino dilində hallanmaya meylli olan yer zərflərinin əsas qrammatik mənası və rolu istiqamət bildirməkdir. Bu istiqamət mənası həmin sözlərin zərf kimi formalaşması ilə eyni ana düşür. Burada dil elə bil ki, hər istiqaməti nəzərə alır ki, şəkilçiyə, sözün dəyişməsinə ehtiyac qalmasın. İsimdə vahid leksik mənə üzərində hal şəkilçilərinin yaratdığı qrammatik mənaların bir qismi ayrı-ayrı zərflərin öz daxili imkanları ilə ifadə olunur:

Kino dilində bu zərflərə istiqamət bildirən yönlük hal şəkilçiləri əlavə etsək, həmin sözlərdə qrammatik mənə dəyişikliyi olmayacaqdır. Yəni mənə baxımından *aşağı düşmək* birləşməsi ilə *aşağıya düşmək* birləşməsi arasında, *yuxarı çıxmaq* birləşməsi ilə *yuxarıya çıxmaq* birləşməsi arasında, *irəli getmək* birləşməsi ilə *irəliyə getmək* birləşməsi arasında, *geri çəkilmək* birləşməsi ilə *geriyə çəkilmək* birləşməsi arasında fərq yoxdur. Qeyd etdiyimiz zərflərin dildə əsas rolu müxtəlif cəhətlər üzrə istiqamət bildirməkdir. “*Çox rəngarəng və müərəkkəb olan insan nitqi dildə formalaşmış və sabitləşmiş qaydalar dairəsinə sığmur, ancaq bu kənara çıxmalar heç vaxt qanunlar qədər sistemli olmur*” [Mirzəyev: 1992, s.205]. Zərflərin hallanmasında da belədir. *İrəli gəlmək, irəli getmək, irəli baxmaq* və s. – qaydadır; *dayanmaq* kimi də işlədə bilərik və işlədirik, lakin elə ilk andan görünür ki, ikincilər birincilər kimi səliss deyil, bəlkə, hələ təbii də deyil.

“Nərmin: – Afərin sənə! Maraqlıdı, onu nə dəyişib, pul, yoxsa qadın?

Kənardan səs: – Evli olduğunu bilmirdim, *irəli gəlmək* istədim. Amma...

Tahir: – Kef eləyin, indi mən subayam. Həyat. Səni nə gözlədiyini bilmirsən. [Yalançılar, 2008].

“Salman: – Dayan ə... Bacım Naznazı da ürəkdən təbrik edirəm.

Naznaz: – Sizi xoşbəxt olasınız.

Salman: – Gəlin xanım, bəxti tapmaq çətindir. Hər zaman *irəli getmək*... lap almaz parçası da parılısını yanınızda itirər” [Böyük dayağ, 1962].

“Cavid: – Mənim heç vaxt, heç bir təşkilatla – nə revolyusyon, nə kontrrevolyusyon əlaqəm olmayıb.

Müstəntiq: – *İrəli baxmaq* lazımdır. Ona görə də indidən hər şeyi boynunuza alsanız yaxşıdır.

Cavid: – Mən boynuma almalyam?” [Cavid ömrü, 2007].

“Xəstə Mirzə Fətəli: – Tubu...

Tubu: – Nədir, ömrüm-günüm?

Mirzə Fətəli: – Bəs Rəşid niyə yanıma gəlmir? Dedim axı, *irəlidən keçmək* lazımdır, sonra...

Tubu: – Rəşid axı hələ gəlib çıxmayıb” [Sabahın elçisi, 2010].

“Tahir: – Burda sənə rahat olar. *İrəlidən baxmaq* lazımdır. Yoxsa görməyəcəksən.

Nərmin: – Sən elə bilirsən ki, mən bacararam.

Tahir: – Əlbəttə bacararsan...” [Yalançılar, 2008].

“Umxanım xala: – Çox qədim zamanlarda Allah insanlara o qədər çörək vermişdi ki, başlarından aşib-daşırıdı. Çörək o qədər çox idi ki, insanlar daha onun qədrini bilmirdilər. Yerə düşən çörək qırıntılarını yığmırdılar. Amma bir dəfə çörəklərinin iri bir parçasını itirdilər. *İrəlidə görünmək*, onu axtarıb tapmaq üçün bütün dünyaya səpələndilər” [Odlu qol-boyun, 2001].

“Səməd: – Mən deyildim, ay ana, oğlu eləyib. *İrəlidə dayanmaq* və boşuna danışmaq fikrim də yoxdur. Vallah düz deyirəm. Kimdən istəsən soruş. Günortaya qədər, peyin qoxusu hardan gəldiyini tapana qədər, camaat ondan uzaq qaçdı.

Ana: – Qardaşın axşam qayıdanda ona izahat verərsən. Sənin öhdəndən ancaq o gələ bilər. [Arxada qalmış gələcək, 2005].

Kino dilində müqayisələri davam etdirmək olar. Ancaq bunlar da deməyə kifayət edir ki, zərflərin hallanması isimlər qədər möhkəm qaydalara tabe deyil, möhkəm sistem üzərində getmir. Eyni cərgədə dayanan zərflərdən birinin hallanması meyli çox, digərininki zəifdir; bir zərfin hallardan birinə düşmək meyli qüvvətli, digərinə düşmək meyli zəifdir.

“*Zaman zərfləri arasında hallananları var. Dünən zaman zərfinin nitqdə dən şəkilçisi qəbul etməsinə rast gəlmək olar (dünəndən qalan xörək), bəzən yönlük hal şəkilçisi də qəbul edir (dünənə kimi), yerlik hal şəkilçisi qəbul etməsini isə görmək çətindir. Yiyəlik hal şəkilçisi qəbul edəndə isə (dünənin havası) o, müəyyən mənada isimləşmiş olur. Bütövlükdə götürsək, deyə bilərik ki, müəyyən münasibətlərlə hal şəkilçisi qəbul edə bilən bu söz (eləcə də zaman bildirən sabah, bildir, inişil, indi, əvvəl, sonra və s. zərflər) sözün tam mənasında, hallana bilmir*” [Mirzəzadə: 1959, s.76].

c) Yuxarıda haqqında danışdığımız (və qeyd etmədiyimiz) zərfləri systemsiz də olsa, hallanmasının bir səbəbi də var: görünür bu sözlər hələ zərfə doğru inkişaf yolundadır. Onlar bu yolun axırına çatmamış, bütönlükdə zərfləşməmişlər.

Bütün bunlara baxmayaraq kino dilində zaman və yer əlaqəli birləşmələrin birinci tərəfindəki zərflər hal şəkilçisi qəbul edirsə, o zaman tərəflər arasında yanaşma əlaqəsindən deyil, idarə əlaqəsindən danışmalı oluruq.

İrəli getmək (yanaşma əlaqəsi) – *irəliyə getmək* (idarə əlaqəsi).

“Qurban kişi: – Eşitdim Balaxanıda nöyüt axtarırlar. Deyəsən nöyütçülər *irəli getmək* fikrindədirlər.

Əhməd: – Hə, var elə söz. Görək də ya qismət. Düzdü, Sərvinazdan sonra heç xoş gün arzusunda olmuram...” [Neft və milyonlar səltənətində, 1982].

“Malik: – Olmaya ermənidir, *irəliyə getmək* istəyir bəlkə? Bizimkiyə oxşayır. Erməni qumbaranı atanda müsəlmana bir yağlı söyüş söydü.

Ağəli: – Qovmaq lazımdır o alçağı.

Malik: – Bir azdan dayanarıq, orda baxarıq [Arxada qalmış gələcək, 2005].

Geri qalmaq (yanaşma əlaqəsi) – *geriyə qalmaq* (idarə əlaqəsi).

“Umxanım: – İnsanların odunda şirin-şirin qoğal bişirdikləri ocaqları yiyəsizlikdən sönməyə başladı. *Geri qalmaq* olmazdı. Amma hamı geri qaldı... Qocalar, uşaqlar köməksiz qalıb azarladılar. Bir dəfə...” [Odlu qol-boyun, 2001].

“Aşiq: – Baxın, balalarım! Siz indi qəhrəman Qızıl Orduya gedirsiniz, lakin onu bilin ki, *geriyə qalmaq* sizə yaraşmaz, öz xalqının səadətini əldə silahla qorumaq hər kəsə qismət olmamışdır!” [Sovet pəhləvanı, 1942].

Aşağı düşmək (yanaşma əlaqəsi – *aşağıya düşmək* (idarə əlaqəsi).

“Tahir: – Əgər sən kiçi ilə tanış olmaq istəsən, *aşağı düşmək* istərsənmi? Və yaxud hara gedərsən?

Nərmin: – Kitabxanaya.

Tahir: – Sən tennisçinlə orada tanış olmusan?

Nərmin: – Yox. diskotekada. O, əla rəqqas idi. Məni “atıb-tutur, fırladır, kürəyinə atırdı...” [Yalançılar, 2008].

“Anar: – Zəhmət olmasa, saxlayın!

Qadın: – Nə deyirsən, *aşağıya düşmək* fikrindən yayınmışam ki?

Anar: – Yox.

Qadın: – Bax, xəbərdarlıq eləyirəm. İndi yaxşı pul verirlər. Amma qiymət düşə bilər”. [Ev, 2006].

4. Birinci tərəf hərəkətin kəmiyyətini bildirir: *çox işləmək, az danışmaq, xeyli fikirləşmək*.

“Nəcəf: – Ay Salman, nə gətirmisən, di sağ ol, amma sən atovun qoru, daha fəlsəfə açma. *Çox işləmək* lazımdır.

Salman: – Hə, nə durmusan ə... A dostlar belə şad gündə susmaq olar, çalın adə...” [Böyük dayağ, 1962].

“Mirzə Şəfi: – Fətəli, nə səbəbdən gecikibsən?

Fətəli: – Üzr istəyirəm Mirzə, *az danışmaq* istədim. Bu gün pəncşənbə kəlməsinin üstündə nöqtələri qoyurdum.

Mirzə Şəfi (gülür): – Hə, indi bildim ki, şəkilisən. Tanış ol! (Onu Bodentştedlə tanış edir). [Sabahın elçisi, 2010].

“Müstəntiq: – Hər şeyi onsuz da gec-tez alacaqsınız. *Xeyli fikirləşmək* lazım deyil.

Gözətçi: – Uzanmaq, yatmaq olmaz, oturun.

Müstəntiq (Cavidə): – Ailə vəziyyətiniz.

Cavid: – Arvadım Müşkünaz Cavid, 1918-ci il avqust ayında evlənmişik. İki övladım var”[Cavid ömrü, 2007].

Son olaraq bildirmək olar ki, kino dilində sözlərə hal şəkilçiləri əlavə etməklə, onları halları üzrə dəyişdirmək hələ o sözün mahiyyət etibarını ilə hallanan söz olduğunu sübut etmir. Kinoda hər bir sözü, müvəqqəti də olsa substantivləşdirmək və ona hal şəkilçisi əlavə etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Seyidov Y.M. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri. Bakı, Elm və təhsil. 1992. səh. 342-343.
2. Adilov M.İ. Sabit söz birləşmələri. Bakı, Maarif. 1991. səh. 150.
3. Hüseynzadə M.H. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, Maarif, 1983. səh. 139.
4. Xəlilova B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. Bakı, ADPU nəşriyyatı. 2000, səh. 203.
5. Mirzəyev H.İ. Əsərləri. Bakı, ADPU nəşriyyatı. 1992, səh. 205.
6. Mirzəzadə H.İ. Müasir Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, Maarif. 1959, səh. 76.

Bədii filmlər

1. “Cavid ömrü”, 2007.
2. “Neft və milyonlar səltənətində”, 1982.
3. “Arxada qalmış gələcək”, 1982.
4. “Odlu qol-boyun”, 2001.
5. “Sovet pəhləvanı”, 1942.
6. “Ev”, 2006.
7. “Yalançılar”, 2008.
8. “Böyük dayaq”, 1962.
9. “Sabahın elçisi”, 2010.
10. “Ölümlər”, 1980.

ABOUT COMBINATIONS OF ADVERBS AND VERBS IN THE LANGUAGE OF CINEMA SUMMARY

The article is devoted to combinations of adverbs and verbs in the language of cinema. It is clear that in the language of cinema, the expression "act like an envelope" can be understood in different contexts. All words that act as an envelope in a sentence can be interpreted as words that simultaneously act as an envelope.

According to the study, in the language of cinema the formula "envelope-verb" has a broader meaning, and we, in principle, do not limit the first part of these combinations to words included in the envelope as part of speech. This is inferred from the meaning that the semantic relationship between the sides of an adverb and a verb is mainly determined by the meaning of the first sides. In this regard, the presence of a number of ties between the parties of these associations indicates its place in the article.

This is clearly seen in the article. There is no difference between the compositions on the same line in terms of the form of writing. It is as if the combination had to be written twice.

On the other hand, the envelope is presented here as a permanent part of speech. Materials on Indo-European languages, in which many languages, especially general linguistics, are more nutritious, confirm this article.

The article provides various comparisons. Suffice it to say, however, that the envelope solution is not as strict as the names, and does not follow a rigid system.

The study used selected clips from various films.

Key words: *adverb-verb, verb combination, sentence, lexical meaning, grammatical meaning, limited term, non-predicative, grammatical-syntactic*

О СОЧЕТАНИЯХ НАРЕЧИЯ И ГЛАГОЛА В ЯЗЫКЕ КИНО

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена сочетаниям наречия и глагола в языке кино. Понятно, что на языке кино выражение «действовать как наречия» можно понимать в разных контекстах. Все слова, которые выступают в качестве наречия в предложении, можно интерпретировать как слова, которые одновременно действуют как наречия.

Согласно исследованию, в языке кино формула «наречия-глагола» имеет более широкое значение, и мы, в принципе, не ограничиваем первую часть этих комбинаций словами, входящими в наречие как часть речи. Это выводится из значения, что семантические отношения между сторонами наречия и глагола в основном определяются значением первых сторон. В этой связи наличие ряда связей между партиями этих объединений указывает на его место в статье.

В статье это ясно видно. Нет никакой разницы между составами, стоящими в одной строке по форме написания. Это как если бы комбинацию нужно было написать дважды.

С другой стороны, наречие здесь представлен как неизменная часть речи. Материалы по Индоевропейским языкам, в которых многие языки, особенно общее языкознание, подтверждают эту статью.

В статье приводятся различные сравнения. Однако достаточно сказать, что решение наречия не такое строгое, как названия, и не следует твердой системе.

В исследовании использовались отобранные фрагменты из различных фильмов.

Ключевые слова: *наречие-глагол, глагольное сочетание, предложение, лексическое значение, грамматическое значение, ограниченный термин, непредикативный, грамматико-синтаксический*